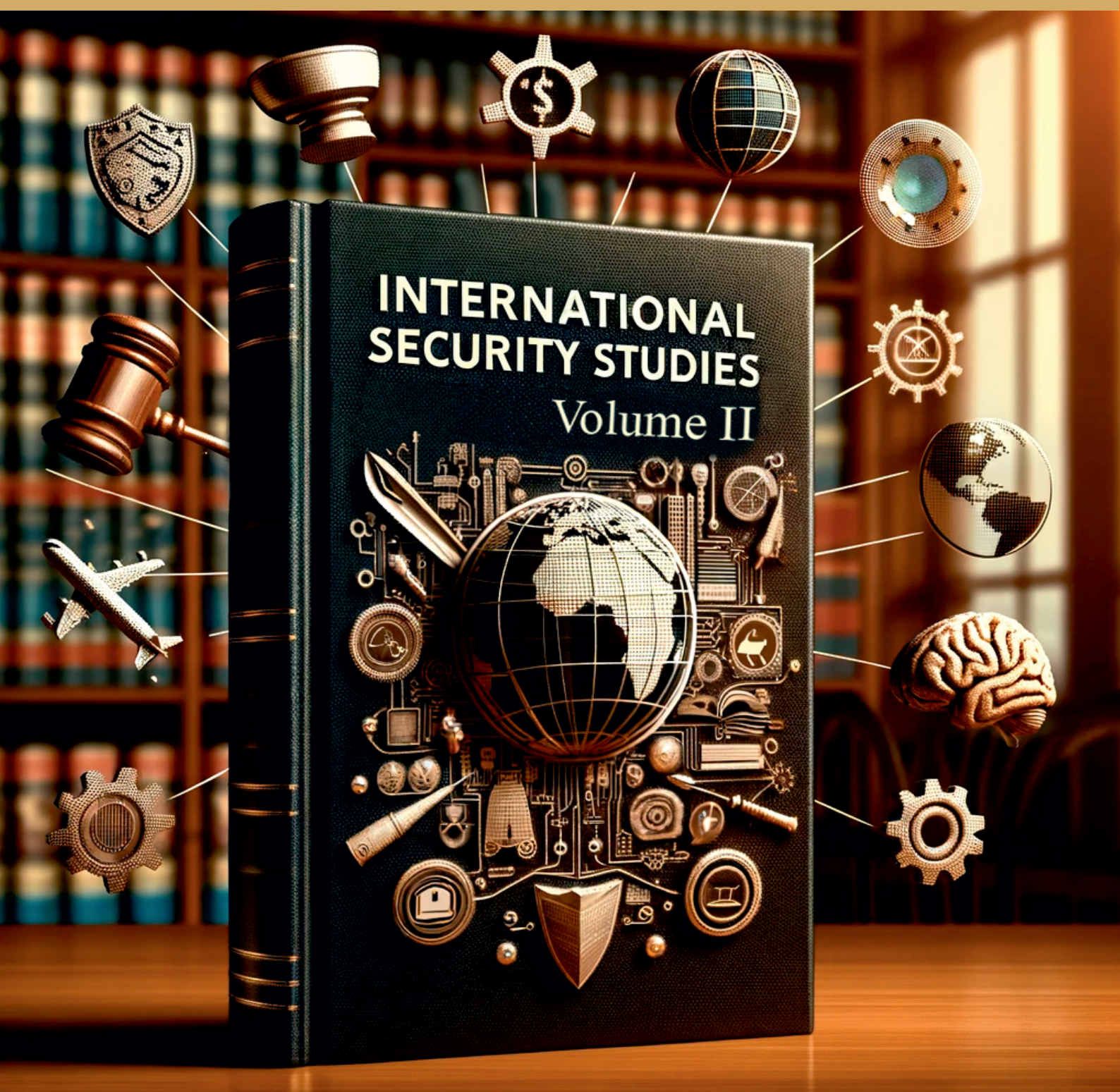

**INTERNATIONAL SECURITY STUDIOS:
MANAGERIAL, TECHNICAL,
LEGAL, ENVIRONMENTAL,
INFORMATIVE AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS**

Norwegian University of Life Sciences

**INTERNATIONAL SECURITY STUDIOS:
managerial, technical, legal, environmental, informative
and psychological aspects**

*international
collective
monograph*

Volume II

Oslo, Kingdom of Norway – 2024

UDC 327(100)-049.5

I 61

DOI 10.5281/zenodo.10846686

Recommended for publication by the academic council of NMBU (protocol №. 12 dated 11. 03.2024)

Editorial committee:

Elin Kubberod, Professor, Prorektor for utdanning NMBU (Oslo, Kingdom of Norway);

Olha Balynska, Doctor of Law, Professor, Vice-rector of Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine);

Maksym Korniienko, Doctor of Law, Professor, Vice-rector of Odessa State University of Internal Affairs (Odessa, Ukraine).

Oleg Batiuk, Doctor of Law, Associate Professor, Chairman of the Board of the NGO "IESF" (Kyiv, Ukraine);

Reviewers:

Andrea Carugati, Professor, School of Economics and Business Sciences NMBU (Oslo, Kingdom of Norway);

Serhii Bielai, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the State Security Department National Academy of the National Guard of Ukraine (Kharkiv, Ukraine);

Valeriy Kolesnyk, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

M 58 International security studios: managerial, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. *International collective monograph. Volume II. NMBU, Research and Education.* 2024. – 605 p.

The International collective monograph is the result of the generalization of the conceptual work of scientists who consider current topics from such fields of knowledge as: management, technical sciences, law, ecology, information sciences and psychological sciences through the prism of international security studies.

For scientists, educational staff, PhD candidates, masters of educational institutions, university faculties, stakeholders, managers and employees of management bodies at various hierarchical levels, and for everyone, who is interested in current problems of management, technical sciences, law, ecology, information sciences and psychological sciences through the prism of international security studies.

ISBN 978-82-327-0549-9

© NMBU 2024;

© The collective of authors 2024.

External resources

Indexed in

OpenAIRE

Copyright NIFU: CC BY 4.0

CHAPTER 15.

INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Tetiana VOLOSHANIVSKA

Candidate of Legal Sciences, Associate professor,
Head of the International Cooperation Department of the
Odesa State University of Internal Affairs
t.voloshanivska@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1060-5412>

Abstract. The article examines the peculiarities of international legal protection of minors in criminal proceedings and during court proceedings. It is indicated that the following problems require revision/clarification/generalization: 1) normalization of international and European standards for the administration of justice in relation to minors; 2) classification of the legislator's approaches to the formation of juvenile criminal policy in international legal documents; 3) highlighting and actualization of meaningful components of international and European standards of administration of justice in relation to minors; 4) actualization of international and European standards of administration of justice in relation to minors under the conditions of the special legal regime of martial law. The development of the architecture of the security environment requires the differentiation of the approach to the tasks of juvenile criminal policy by distinguishing: 1) the direction of ensuring the rights and freedoms of juvenile criminal offenders, as well as interaction with them with an understanding and observance of the best interests of the child; 2) in the direction of ensuring the rights and freedoms of minor victims of criminal offenses by creating a comprehensive approach to their resocialization and reintegration into society with minimal risk of secondary victimization. The substantive elements of the international standards of justice for minors include: 1) a clearly defined and tested mechanism for integrating international and European recommendations into national legislation and law enforcement practice; 2) standardization of approaches to the typification of measures of a criminal legal and criminal procedural nature that can be applied to minors who have committed a criminal offense (in particular, for example, life imprisonment or the death penalty (if it is prescribed as a type of punishment in the criminal legislation of the country) in most countries, it is not applied to minors, which is ensured by the

standardization of the principle of humanism and economy of repression in juvenile criminal justice); 3) separation of provisions on juvenile criminal law and procedural policy into an independent legislative act or section of a codified legislative act; 4) recognition of minors as privileged subjects of criminal responsibility, which results in the corresponding scope of rights and freedoms within the limits of criminal legal and procedural relations; 5) integration of specific, alternative to punishment measures of criminal law influence (coercive educational measures, etc.); 6) simplified grounds for exemption from punishment and its further serving; 7) a special procedure for involvement in investigative (search) actions in criminal proceedings in which a minor has the status of a suspect/witness/victim.

Key words: minors, human rights, juvenile justice, European standards, criminal penalties, security environment, punishment of minors.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. В статті розглядаються особливості міжнародно-правового захисту неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні та під час судового розгляду. Вказується, що доопрацювання/уточнення/узагальнення потребують такі проблеми: 1) унормування міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб; 2) класифікація підходів законодавця до формування ювенальної пенальної політики у міжнародних правових документах; 3) виокремлення та актуалізація змістовних складових міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб; 4) актуалізація міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану. Розбудова архітектури безпекового середовища потребує у диференціації підходу до завдань ювенальної пенальної політики шляхом виокремлення: 1) наряду забезпечення прав та свобод неповнолітніх кримінальних правопорушників, а також взаємодії із ними із розумінням та дотриманням найкращих інтересів дитини; 2) наряду забезпечення прав та свобод неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень шляхом створення комплексного підходу до їх ресоціалізації та реінтеграції у суспільство з мінімальним ризиком вторинної віктимізації. До змістовних елементів міжнародних стандартів відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб: 1) чітко визначений та апробований механізм інтеграції міжнародних та європейських рекомендацій у національне законодавство та практику правозастосування; 2) унормування підходів до типізації заходів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх осіб, які вчинили

кримінальне правопорушення (зокрема, наприклад, довічне позбавлення волі або смертна кара (якщо вона передбачена як вид покарання у кримінальному законодавстві країни) у більшості країн до неповнолітніх осіб не застосовується, що забезпечується стандартизацією принципу гуманізму та економії репресії у ювенальному кримінальному правосудді); 3) виокремлення положень щодо ювенальної кримінально-правової та процесуальної політики у самостійний законодавчий акт чи розділ кодифікованого законодавчого акту; 4) визнання неповнолітніх осіб привілейованими суб'єктами кримінальної відповідальності, що має наслідком відповідний обсяг прав та свобод у межах кримінально-правових та процесуальних відносин; 5) інтеграція специфічних, альтернативних покаранню заходів кримінально-правового впливу (примусові заходи виховного характеру тощо); 6) спрощені підстави для звільнення від покарання та його подальшого відбування; 7) особливий порядок залучення до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні в яких неповнолітній має статус підозрюваного/свідка/потерпілого.

Ключові слова: неповнолітні, права людини, ювенальна юстиція, європейські стандарти, кримінальні покарання, безпекове середовище, покарання неповнолітніх.

Вступ. Кримінологічна безпека є одним зі складових елементів національної безпеки України, оскільки саме через її призму оцінюється якість забезпечення безпекового середовища в Україні та рівень протидії кримінально протиправній діяльності. На сьогоднішній день, в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану безпекові проблеми актуалізуються та певним чином трансформуються, що безпосередньо пов'язано також зі зміною сутності та змісту кримінальних правопорушень, які вчиняються у державі. Таким чином, можна говорити про наявність певного дисбалансу між різними видами суспільно небезпечних діянь. Аналіз судової практики та статистики правоохоронних органів свідчить про те, що за останні два роки значно збільшилась кількість майнових кримінальних правопорушень, провідними із яких стали шахрайства та крадіжки. Інтенсифікувались криміногенні загрози і в частині кримінально протиправної діяльності неповнолітніх осіб, що, серед іншого, також можна пояснити пов'язаними із воєнним станом внутрішніми переміщеннями, втратою членами родини таких дітей робочих місць, збільшенням випадків втягнення неповнолітніх у зайняття протиправною діяльністю тощо. Низка проблем також пов'язана із недосконалістю нормативно-правового забезпечення протидії ювенальної злочинності. Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) свідчить про те, що з моменту його прийняття у 2001 році у розділ, присвячений кримінальній відповідальності та покаранню неповнолітніх осіб майже не вносились зміни. Наслідком

такого законодавчого ігнорування стає втрата кримінальним законодавством своєї ефективності в частині реалізації ювенальної кримінально-правової політики.

Необхідно також відмітити і наявність поодиноких прогалин у національному кримінальному процесуальному законодавстві. Не дивлячись на те, що, фактично, законодавцем було також передбачено низку особливостей щодо взаємодії із неповнолітніми кримінальними правопорушниками, окремі питання залишаються невирішеними та неврегульованими, що має наслідком випадки неправильного правозастосування та тлумачення норм процесуального права. Отже, вказане свідчить про те, що актуальною проблемою для кримінальної політики залишається пошук та опрацювання способів компіляції різногалузевого інструментарію, здатного усебічно забезпечити захист держави та суспільства від кримінальних правопорушень неповнолітніх осіб. У цьому контексті актуальною платформою для розбудови механізму протидії ювенальним суспільно небезпечним діям мають стати європейські та міжнародні стандарти відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб, а також остаточна інтеграція сучасних засобів альтернативного реагування на кримінальні правопорушення. Це надасть можливість утворити відповідний баланс між пріоритетами у забезпеченні дії принципу гуманізму та економії репресії у кримінальному та кримінальному процесуальному праві, а також їх ефективності у виконанні поставлених завдань, які полягають у захисті держави та суспільства від протиправних посягань та протидії злочинності. Таким чином, основою для формування сучасної ювенальної пенальної політики є міжнародні правові документи, якими визначено пріоритети та напрями взаємодії із дітьми, які знаходяться у конфлікті із законом.

На сьогоднішній день, проблема забезпечення ювенальної кримінально-правової безпеки є актуальною для вчених-представників різних галузей наукових знань. Окремі аспекти особливостей відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб розглядалися у працях таких учених як П.П. Андрушко, А.М. Бабенко, І.О. Бандурка, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Н. Л. Березовська, А. Б. Блага, П. С. Берзін, В. М. Бурдін, А.Ф. Волобуєв, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Т.О. Гончар, О.В. Дашченко, А. О. Джужа, О. М. Джужа, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.О. Книженко, Н.Я. Ковтун, М.В. Корнієнко, Н.М. Крестовська, О. М. Литвинов, Є. С. Назимко, О.В. Одерій, Л. М. Палюх, Т.І. Пономарьова, О. О. Северин, В. О. Туляков, В. І. Шакур, С. І. Халимон, П. В. Хряпінський, , Н. С. Юзікова, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та інших авторів. Проте, необхідно відмітити, що не дивлячись на ґрунтовний підхід вказаних вище вчених, низка питань, зокрема тих, що мають безпекових характер залишились не в повній мірі розробленими. Так, *доопрацювання/уточнення/узагальнення потребують такі проблеми*: 1) унормування міжнародних та європейських стандартів відправлення

правосуддя відносно неповнолітніх осіб; 2) класифікація підходів законодавця до формування ювенальної пенальної політики у міжнародних правових документах; 3) виокремлення та актуалізація змістовних складових міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб; 4) актуалізація міжнародних та європейських стандартів відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану.

Викладене вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження міжнародно-правового забезпечення ювенальної пенальної політики, що зумовило вибір теми наукової роботи.

Відтак, XX століття можна охарактеризувати як початок становлення та розвитку ювенальної юстиції в усьому світі. Першим кроком на шляху до розбудови цього правового інституту стало активне створення перших ювенальних судів, метою яких було всебічне забезпечення прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб. Рисою, яка дозволяє відокремити діяльність перших ювенальних судів від сучасних є фактична відсутність механізму розмежування випадків, коли дитина є кримінальним правопорушником та коли кримінальне правопорушення було вчинено відносно неї. Сучасне доктринальне розуміння сутності та змісту ювенальної юстиції, а також можливості її співвідношення із ювенальною пенальною політикою також є більш деталізованим.

Так, О.М. Литвинов, Є.С. Назимко та Т.І. Пономарьова вважають, що під ювенальною юстицією необхідно розуміти комплекс заходів, направлених на роботу з деморалізованими неповнолітніми особами, які знаходяться у стані взаємодії з судовою системою через вчинення правопорушень. Зміст ювенальної політики складає діяльність відповідних суб'єктів, спрямована на: 1) вивчення становища неповнолітніх осіб, що вчинили кримінальне правопорушення; 2) здійснення контролю на мікро- та макрорівні за їх взаємовідносинами з родиною та оточуючим середовищем; 3) аналіз існуючих міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх з метою імплементації міжнародного досвіду у національне законодавство; 4) оцінка ефективності власної нормативно-правової бази, що стосується відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх; 5) корекція правового статусу неповнолітніх, звільнених від покарання або таких, що його відбули; 6) допомога у ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від покарання або таких, що його відбули (Литвинов О.М., Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., 2015). Проте, є підстава вважати, що наразі такий підхід хоча і не втратив своєї актуальності, але потребує уточнення, зумовленого зміною політико-економічної ситуації в країні. В умовах дії особливого правового режиму воєнного стану, сутність, зміст та призначення окремих

правових інститутів набуває нових рис, які надають їм можливість здійснювати своє функціональне призначення в умовах актуальних безпекових викликів. *Розбудова архітектури безпекового середовища потребує у диференціації підходу до завдань ювенальної пенальної політики шляхом виокремлення:* 1) напряду забезпечення прав та свобод неповнолітніх кримінальних правопорушників, а також взаємодії із ними із розумінням та дотриманням найкращих інтересів дитини; 2) напряду забезпечення прав та свобод неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень шляхом створення комплексного підходу до їх ресоціалізації та реінтеграції у суспільство з мінімальним ризиком вторинної віктимізації.

Необхідно відмітити, що міжнародні правові документи, присвячені особливостям відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб, фактично, передбачають бінарний підхід до ювенальної пенальної політики. Така бінарність відтворюється крізь призму низки стандартів. У більшості випадків це – стандарти покарання та звільнення від покарання неповнолітніх осіб (компільовані кримінально-правові, кримінальні процесуальні та кримінально-виконавчі стандарти).

Так, Є.С. Назимко вказує, що міжнародними та європейськими стандартами застосування покарання до неповнолітніх є загальноприйняті, нормативно закріплені та вживані у міжнародному та європейському співтоваристві норми кримінального права, які полягають у визнанні неповнолітніх в якості специфічної вікової та соціальної категорії суб'єктів кримінально-правових відносин; забороні застосування до них певних найсуворіших видів кримінальних покарань, які, у свою чергу, можуть бути застосовані лише до дорослих правопорушників; можливості застосування до неповнолітніх інших видів покарань, зокрема позбавлення волі лише в якості крайнього заходу; пріоритетності та розповсюдженості практики застосування до неповнолітніх кримінально-правових заходів соціально-реінтеграційного характеру. Міжнародне і, зокрема європейське, співтовариство кодифікувало обов'язкові та рекомендаційні стандарти покарання неповнолітніх в багатьох джерелах міжнародного права. З цього приводу дуже важливо, насамперед, зазначити, що розрізнення поняття та змісту загальних міжнародних та регіональних європейських стандартів покарання неповнолітніх має багато в чому досить умовний характер, оскільки обидві системи стандартів (відповідні стандартно-правові системи ООН та Ради Європи) є взаємопов'язаними між собою, наприклад, через обопільну прихильність до якомога ширшого застосування до неповнолітніх правопорушників некаральних заходів впливу, замість кримінальних покарань, а також через стан взаємного визнання та взаємної відповідності норм джерел права одне одного (Назимко Є.С., 2018). В умовах дії особливого правового режиму

воєнного стану та збройного конфлікту сфера реалізації міжнародних стандартів та принципів взаємодії із дітьми розширюються (зокрема і дітей, які знаходяться у конфлікті із законом) та відтворюється також крізь призму положень міжнародного гуманітарного права. Наразі Україна не ратифікувала Римський Статут Міжнародного кримінального суду, проте в окремих положеннях національного кримінального процесуального законодавства було передбачено особливості співробітництва із Міжнародним кримінальним судом (розділ IX-2 Кримінального процесуального кодексу України).

Так, відповідно до ч. 1 ст. 617 КПК України, співробітництво з Міжнародним кримінальним судом з метою сприяння у притягненні до кримінальної відповідальності та покаранні осіб, які вчинили злочини, що підпадають під його юрисдикцію, здійснюється шляхом вжиття необхідних заходів на прохання Міжнародного кримінального суду про співробітництво, в тому числі прохання про надання допомоги, про тимчасовий арешт, про арешт і передачу особи, а також інші прохання, які можуть направлятися відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*). Римським статутом Міжнародного кримінального суду діти захищаються як жертви відповідних злочинів (геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності тощо), так і як жертви втягнення у протиправну діяльність. Зокрема, в ст. 8 Статуту є вказівка на те, що набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях є воєнним злочином (*Римський статут Міжнародного кримінального суду*). Таким чином, через положення міжнародного гуманітарного права законодавець забезпечує єдиний підхід до формування ювенальної кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики держав.

В цьому контексті М.В. Корнієнко справедливо зауважує, що навіть в умовах воєнного стану, безпосередньо збройного конфлікту зважання на права людини та основоположні свободи є важливим аспектом цивілізованості загалом та міжнародного права зокрема. Означене дозволяє виокремити низку факторів, які визначають недопустимість нехтування правами та свободами людини. По-перше, це загальний принцип гуманізму. Незалежно від обставин, всі люди мають право на гідне поводження та захист від насильства. Це передбачає основоположні права, такі як право на життя, свободу, недоторканість особи, захист від тримання в рабстві або работоргівлі, належне харчування і медичну допомогу. Завданням органів публічної влади під час військових конфліктів повинно бути мінімізувати порушення цих прав. Зважання на права людини відображає повагу людської гідності. Навіть під час війни, коли ситуація може бути надзвичайно складною, важливо пам'ятати, що кожна людина має гідність. Повага прав людини сприяє збереженню гідності. По-друге, це забезпечення

міжнародного правопорядку. Міжнародне гуманітарне право визначає межі для регулювання поведінки сторін збройного конфлікту. Ці норми, такі як Женевські конвенції, встановлюють обов'язки стосовно поводження з військовополоненими, цивільним населенням та недоторканість об'єктів гуманітарної сфери. Дотримання цих норм сприяє збереженню міжнародного порядку та покращенню гуманітарної ситуації під час конфлікту. По-третє, це довгострокові наслідки: Порушення прав людини під час війни можуть мати серйозні довготривалі наслідки. Вони можуть призвести до насильства, ненависті та відчуження, що ускладнює процес мирного врегулювання та післяконфліктного відновлення. Зважання на права людини сприяє зменшенню ризику виникнення таких наслідків та сприяє досягненню мирного і стійкого мирного урегулювання. Хоча війна створює надзвичайно важкі обставини, за яких іноді буває складно забезпечувати дотримання прав людини, принципи гуманітарного права та поваги до прав людини залишаються критично важливими навіть у найважчих обставинах (Корнієнко М. В., 2023). Отже, дотримання прав дитини в умовах збройного конфлікту має стати першочерговим завданням, зокрема і для кримінального права та процесу. Водночас, аналіз норм КПК України надає підставу для констатації, що після 24 лютого 2022 року зміни до норм щодо особливостей кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб були або поодинокими, або взагалі не вносились.

Можна відзначити у ст. 615 КПК України було передбачено специфіку дій органів досудового розслідування якщо відсутня об'єктивна можливість подальшого проведення, закінчення досудового розслідування та звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; зауважено на тому, що під час дії воєнного стану обвинувальні акти, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності скеровуються та розглядаються судами, у межах територіальної юрисдикції яких вчинено кримінальне правопорушення, а в разі неможливості з об'єктивних причин здійснювати відповідним судом правосуддя - судом, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що закінчив досудове розслідування, або іншим судом, визначеним у порядку, передбаченому законодавством; визначено, що дія положень частини другої статті 484 та частини чотирнадцятої статті 31 цього Кодексу може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх (Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012).

В ст. 615-1 КПК України вказано на те, що відновленню підлягають втрачені матеріали кримінального провадження, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили; зауважено, що матеріали кримінального провадження, не направлені з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду, а також матеріали кримінального провадження, в якому обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності направлено до суду, проте підготовче судове засідання не відбулося; судовий розгляд розпочато, проте рішення суду за результатами його розгляду не ухвалено; судом ухвалено рішення, проте воно не набрало законної сили, підлягають відновленню за рішенням слідчого судді, суду у разі надходження клопотання від прокурора або від слідчого чи дізнавача, погодженого з прокурором, або від сторони захисту чи потерпілого, або за власною ініціативою суду, за умови наявності витягу з Єдиного реєстру досудового розслідування, або постанови про початок досудового розслідування, винесеної у порядку, передбаченому статтею 615 цього Кодексу, або ухвали про призначення судового розгляду, наявних у цьому кримінальному провадженні відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням засобів кваліфікованого електронного підпису (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*). Отже, проблема відсутності унормованого підходу до стандартизації відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб в умовах дії особливого правового режиму воєнного стану та збройного конфлікту як в міжнародних правових документах, так і у положеннях національних законодавчих та інших нормативно-правових актів залишається невирішеною, що призводить до нівелювання інтересами дітей в межах кримінального провадження.

У загальному розумінні, міжнародне законодавство з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх включає в себе не тільки звід норм, які тлумачать особливості кримінальної відповідальності підлітків, а й надають пояснення тим чи іншим рішенням

законодавця в цій царині. Норми міжнародного законодавства акцентують увагу на цінності життя та здоров'я дитини, її гармонійному розвитку як в умовах нормального життя, так і в умовах ізоляції. Саме тому інтеграція міжнародного законодавства в національне допоможе його популяризувати та оновити. Акцентуація уваги міжнародного законодавця вже розширює свої межі та починає розвивати необхідність у доктринальних напрацюваннях в сфері ювенальної юстиції. Особлива увага починає приділятися гуманізації відповідальності неповнолітніх, шляхом запровадження можливості створення певних установ роботи з неповноцінними та неблагонадійними родинами, які спроможні надати допомогу у вихованні «важких» підлітків. При цьому законодавцем передбачається низка запобіжних заходів, які мають здійснюватися як на загальнодержавному (створення спеціальних розважальних закладів та закладів творчої спрямованості, створення спеціальних установ, підвищення економічного та освітянського рівня тощо), так і на індивідуальному (патронаж родин, які потребують у психічній, матеріальній допомозі, робота із неповнолітніми, схильними до вчинення суспільно небезпечних діянь, допомога у ресоціалізації, допомога жертвам злочинів тощо) рівні, що має реалізовуватися державами-учасницями (*Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тимочка Т. І., 2021*). Отже, міжнародні та європейські стандарти відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб утворюють платформу для розбудови трирівневої кримінологічної системи запобігання суспільно небезпечним діянням, які вчиняються дітьми (загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного).

Отже, міжнародні та європейські стандарти покарання неповнолітніх відображають, як це впливає із вищенаведеного, тенденції до гуманізації системи і відповідних норм правового, соціального реагування на правопорушення, які вчиняються неповнолітніми. Вони є сукупністю рекомендаційних (також морально-орієнтовних) та обов'язкових норм щодо як заборони, так і обов'язку застосування тих чи інших покарань або заходів впливу щодо неповнолітніх правопорушників. Аналіз відповідних джерел міжнародного права універсального та регіонального європейського значення виявляє наявність у них спільних, взаємовідповідних норм про покарання неповнолітніх (*Назимко Є.С., 2018*). Такі спільні норми зумовлені наявністю відповідних змістовних елементів міжнародних стандартів відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб: 1) чітко визначений та апробований механізм інтеграції міжнародних та європейських рекомендацій у національне законодавство та практику правозастосування; 2) унормування підходів до типізації заходів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, які можуть бути застосовані до неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (зокрема, наприклад, довічне позбавлення волі або смертна кара (якщо вона передбачена як вид покарання у кримінальному

законодавстві країни) у більшості країн до неповнолітніх осіб не застосовується, що забезпечується стандартизацією принципу гуманізму та економії репресії у ювенальному кримінальному правосудді); 3) виокремлення положень щодо ювенальної кримінально-правової та процесуальної політики у самостійний законодавчий акт чи розділ кодифікованого законодавчого акту; 4) визнання неповнолітніх осіб привілейованими суб'єктами кримінальної відповідальності, що має наслідком відповідний обсяг прав та свобод у межах кримінально-правових та процесуальних відносин; 5) інтеграція специфічних, альтернативних покаранню заходів кримінально-правового впливу (примусові заходи виховного характеру тощо); 6) спрощені підстави для звільнення від покарання та його подальшого відбування; 7) особливий порядок залучення до проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні в яких неповнолітній має статус підозрюваного/свідка/потерпілого. Наведені змістовні складові надають можливість співвідносити як національні законодавства між собою, так і міжнародні та європейські стандарти відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб.

Вчені зауважують, що європейський стандарт покарання – це сутнісний законодавчий прагматичний орієнтир, мета якого полягає у реалізації каральної функції через вирішення синергетичного кримінально-правового завдання, шляхом доведення неповнолітнього до виправлення та ресоціалізації без застосування репресивних засобів та заходів. більшість європейських стандартів звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування віддзеркалюють положення міжнародних нормативно-правових актів. Центральне місце посідає думка про недопустимість надмірного репресивного впливу на неповнолітнього правопорушника та на необхідність у всіх можливих випадках уникати застосування до нього покарання у вигляді позбавлення волі. Низка європейських держав вже передбачила в своїх кримінальних законодавствах та інших нормативно-правових актах із відповідної тематики актуальні в сучасних умовах інститути, котрі сприятимуть перевихованню неповнолітніх злочинців без застосування до них карального впливу (Німеччина, Польща, Нідерланди тощо). До основних сучасних європейських засад звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування можна віднести: 1) віддання переваги виховним та освітнім засобам та заходам роботи з підлітками, які вступили у конфлікт із законом; 2) надання своєчасної безоплатної правової допомоги особам, які були звільнені від покарання та його відбування; 3) надання психологічної допомоги та лікування від будь-якого роду залежності; 4) своєчасна соціальна реабілітація та ресоціалізація (*Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тімочка Т. І., 2021*). Реабілітація, ресоціалізація та реінтеграція неповнолітніх кримінальних правопорушників у посткримінальний період є важливим напрямом реалізації ювенальної пенальної політики.

Низка міжнародних документів наголошує на необхідності у всіх можливих випадках уникати потреби у призначенні дітям покарань, пов'язаних із позбавленням волі. Водночас, коли існує факт вчинення неповнолітньою особою тяжкого або особливо тяжкого злочину, його ізоляція від суспільства є єдиним способом забезпечити загальну та спеціальну превенцію, а також інтенсифікувати процес перевиховання кримінального правопорушника. Проте, у більшості випадків дитина, поміщена у несприятливе середовище (часто – із більш досвідченими однолітками, які мають сталий кримінальний досвід) не тільки не перевиховується, а і отримує нові знання та навички, необхідні та достатні для продовження кримінально протиправної діяльності після звільнення.

Вчені зауважують, що протягом 2003-2017 років у світі відбулося незначне зростання насильницької злочинності. Кримінологічно значущими є відомості про зв'язок злочинності й рівня доходів в окремих групах країн. Так, у групі країн з високим рівнем доходів (США, країни-члени ЄС) відбулося зниження за всіма видами майнових і насильницьких злочинів. Щодо країн із низьким рівнем доходів (держави Африки і Латинської Америки), то в них навпаки спостерігається збільшення рівня основних злочинів загальнокримінальної спрямованості, за винятком злочинів у сфері незаконного обігу наркотиків (*State of crime and criminal justice worldwide, 2015*). Зазначені показники вказують на те, що у 2003-2017 роках соціально-економічні детермінанти значно вплинули на характер і тенденції злочинності в багатьох країнах світу. На 13-му Конгресі експертами ООН було наведено додаткові аргументи щодо зв'язку підвищеного рівня вбивств та інших насильницьких злочинів, в тому числі вчинених щодо дітей, із соціально-економічним розвитком в різних державах світу (*Accounting for Security and Justice in the Post 2015 Development Agenda*). Фахівці ООН вказують, що на сучасному етапі розвитку суспільства однією з найпоширеніших форм транснаціональної організованої злочинності останнім часом є сексуальна експлуатація дітей. До корінних причин перелічених форм злочинності прийнято відносити глобалізацію, соціальну нерівність, розбалансованість правоохоронної системи, розвиток сучасних інформаційних технологій. Вказані криміногенні чинники сприяють перетворенню колись локальних злочинів на глобальні негативні явища соціальної дійсності. Поширенню сучасних викликів світовій спільноті у вигляді різних злочинів сприяє можливість отримання незаконних надприбутків. Серед основних напрямів запобігання транснаціональній організованій злочинності виділяють розробку національного законодавства в сфері запобігання вказаним злочинам, посилення міжнародного співробітництва та удосконалення діяльності органів кримінальної юстиції (*Comprehensive and balanced approaches to prevent and adequately respond to new and emerging forms of transnational crime, 2015*). Аналіз матеріалів

усіх 13-ти конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя дає підстави стверджувати, що світова спільнота приділяє все більше уваги залученню громадськості у різних її виявах до справи протидії злочинності. Цей напрям діяльності на 7-му Конгресі ООН із запобігання злочинності і поводженню із правопорушниками (м. Мілан, 1985 року) виділений як окрема стратегія запобігання злочинності. Прогресивна міжнародна практика громадського впливу на злочинність та активізація її діяльності в цій сфері свідчить, що найчастіше громадськість використовується з метою вивчення стану місцевої злочинності (Колумбія, ПАР); запобігання рецидивній злочинності (Сінгапур, Бразилія, Уганда, Кенія); охорони громадського порядку (США, Велика Британія, Перу, Бразилія); надання безоплатної юридичної допомоги (Ботсвана, Зімбабве, Лесото, Нігерія, Кенія, Малаві, Уганда, Сьєрра-Леоне); фінансового заохочення громадськості за її внесок у справу запобігання злочинності (Австралія, Канада); використання засобів комунікації у запобіганні злочинності (США, Велика Британія, Австралія) тощо (*National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice, 2015; Корнієнко М.В., 2020*). Зростання кількості насильницьких злочинів, які вчиняються неповнолітніми особами також знаходиться у безпосередній кореляції зі збільшенням кількості випадків включенні дітей до складу організованих груп та злочинних організацій. Із урахуванням періоду, коли було прийнято/ратифіковано відповідні міжнародні документи, в яких визначено особливості відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб, можна підсумувати, що ті трансформаційні процеси, які наразі відбуваються в державах та суспільствах, в них не було передбачено. Це відповідно негативно відобразилось на визначенні тенденцій розвитку міжнародного забезпечення ювенального безпекового середовища та знизило ефективність дії кримінально-правового, кримінологічного та кримінального процесуального законодавства щодо взаємодії із неповнолітніми кримінальними правопорушниками. Певним чином вплив спричиняється і крізь різний менталітет суспільства держав-правозастосувачів.

Загальноєвропейські джерела права у сфері покарання неповнолітніх та захисту їхніх прав враховують та визнають універсальний та непорушний характер відповідних принципів ООН. Наприклад, Рада Європи, розробляючи та вдосконалюючи єдині для її держав-членів стандарти кримінального та кримінально-виконавчого законодавства в галузі застосування покарання до неповнолітніх та захисту їхніх прав, спирається на такі спеціальні та основоположні, нині діючі джерела міжнародного права як Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 р. (далі – Декларація прав дитини), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) від 29 листопада 1985 р. (далі – Пекінські правила), Конвенція про права дитини від

20 листопада 1989 р. (далі – Конвенція про права дитини), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй по відношенню до заходів, які не пов'язані із тюремним ув'язненням (Токійські правила) від 14 грудня 1990 р., Правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі від 14 грудня 1990 р., Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи) від 14 грудня 1990 р., Керівні принципи ООН по відношенню до дій в інтересах дітей в системі кримінального правосуддя (додаток до відповідної резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН від 21 липня 1997 р.) (Назимко Є.С., 2018). *Наведений перелік надає підставу для диференціації джерел міжнародного права за такими напрямками:*

- 1) джерела міжнародного права, які мають універсальний характер – документи, в яких викладені основні положення щодо захисту прав і свобод дітей та їх пріоритезації у національних законодавчих та інших нормативно-правових актах;
- 2) джерела міжнародного права, які передбачають узагальнений підхід до порядку відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб;
- 3) джерела міжнародного права, які передбачають особливості застосування до неповнолітніх осіб заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних із позбавленням волі;
- 4) джерела міжнародного права, які передбачають особливості застосування до неповнолітніх осіб заходів кримінально-правового характеру, пов'язаних із позбавленням волі;
- 5) джерела міжнародного права, які передбачають особливості запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми особами.

Міжнародні стандарти покликані мінімізувати контакти дітей з системою правосуддя і пом'якшити можливий негативний вплив на дитину внаслідок такого контакту. Для цього вони пропонують досить широку палітру засобів. Комітет Міністрів Ради Європи в Керівних принципах щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 59, 64-74 розділу IV, п. j розділу V), рекомендував: застосовувати такі методи опитування як відео- або аудіозапис або досудове слухання перед відеокамерою, і такі записи мають вважатись допустимими доказами; заохочувати аудіовізуальні заяви дітей, які стали жертвами або свідками, поважаючи права інших сторін на оскарження змісту таких заяв; у разі потреби проведення більш ніж одного опитування, здійснювати їх переважно однією й тією ж особою з тим, щоб забезпечити узгодженість підходів до інтересів дитини; максимально обмежити кількість опитувань, а їх тривалість адаптувати до віку та можливості концентрації уваги дитини; уникати прямого контакту, протистояння або спілкування між дитиною-жертвою або дитиною-свідком з підозрюваним, наскільки це можливо, якщо тільки дитина-жертва не вимагає цього; створити можливість для судді дозволяти дитині не давати свідчення; заяви і свідчення дитини не вважати недійсними або ненадійними лише з причини віку дитини; вивчити можливість

прийняття заяви дітей-жертв і дітей-свідків у спеціальних, дружніх до дітей, приміщеннях і оточенні; створити дружні до дітей міжвідомчі та міждисциплінарні центри для дітей-жертв і дітей-свідків, де діти могли б заслуховуватись та проходити медичне обстеження для судово-медичних цілей, а також пройти всебічне обстеження та отримати всі відповідні терапевтичні послуги від відповідних фахівців (*Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні*). Виходячи із наведених положень міжнародних документів можна підсумувати, що з метою захисту прав дітей в умовах здійснення кримінального провадження міжнародні правові спільноти рекомендують у всіх можливих випадках уникати проведення слідчих (розшукових) дій, якщо отримання істини під час досудового розслідування можливе у альтернативний спосіб. Необхідно також зауважити на тому, що кримінальне правосуддя відносно неповнолітніх осіб має будуватись із урахуванням сучасного інформаційного забезпечення та супроводу слідчих (розшукових) заходів. Окрема увага у міжнародних документах приділяється умовам та підставам тримання неповнолітніх в ізоляції від суспільства як під час проведення досудового розслідування, так і під час обрання виду покарання, яке призначається за вчинене суспільно небезпечне діяння.

Міжнародні стандарти вимагають оперативного розгляду кримінальних справ щодо неповнолітніх осіб, особливо, якщо вони тримаються під вартою. Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (п. 4) справи стосовно неповнолітніх повинні розглядатися оперативніше, слід уникати невинуватених затримок з метою забезпечення ефективної виховної дії. Особлива швидкість відповідно до міжнародних стандартів вимагається тоді, коли до дитини було застосовано запобіжний захід у виді взяття під варту. Так, відповідно до Правил ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі (п. 17), у тих випадках, коли запобіжний захід у виді взяття під варту все ж застосовується, судам та іншим державним органам слід проявляти першочергову увагу максимально швидкому розгляду справи з тим, щоб період попереднього ув'язнення був якнайменш тривалим. У справі «Selçuk проти Туреччини» Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у занадто тривалому триманні дитини під вартою (4 місяці). Суд звернув увагу на те, що влада Туреччини не приділила достатньо уваги віку заявника і не змогла переконливо довести потребу в досудовому ув'язненні на такий великий строк. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства вимагає забезпечувати пріоритетне розслідування та кримінальне провадження й у справах щодо сексуальної експлуатації та сексуального насильства стосовно дітей, а також проведення їх без будь-яких необґрунтованих затримок (ч. 3 ст. 30) (*Звіт про результати моніторингу судових процесів в*

Україні). Виокремлення певних видів кримінальних правопорушень, а також визначення специфіки їх досудового розслідування реалізовано і у національному кримінальному процесуальному законодавстві.

Так, відповідно до ст. 27 КПК України, учасники судового провадження, а також особи, які не брали участі у кримінальному провадженні, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів судового розгляду та у праві на ознайомлення з процесуальними рішеннями й отримання їх копій. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді інформації про дату, час і місце судового розгляду та про ухвалені в ньому судові рішення, крім випадків, установлених законом. Кримінальне провадження в судах усіх інстанцій здійснюється відкрито. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Слідчий суддя, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини лише у разі: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*). Виходячи із тенденцій кримінально-правової та кримінальної процесуальної політики, закритий судовий розгляд справи забезпечує механізм посилення дії принципу особистої свободи, недоторканості та збереження інформації, коли вчинене кримінальне правопорушення та його суб'єкт цього потребує. У випадку неповнолітніх осіб, такий підхід законодавця, окрім дотримання вимог міжнародних правових документів, забезпечує дотримання морально-етичних принципів та дотримання найкращих інтересів дитини. Це саме стосується і розгляду кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Отже, можна підсумувати, що принцип збереження таємниці судового розгляду в ювенальному кримінальному процесуальному законодавстві України дотримано в повному обсязі.

У ст. 224 КПК України, у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням

насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним (*Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012*). У цьому контексті українським законодавцем також забезпечено дотримання визначеної у міжнародних рекомендаціях вимоги щодо проведення слідчих (розшукових) дій. Так, зокрема, у наведеному положенні норми забезпечено захист прав та інтересів неповнолітніх осіб, а також їх безпеку, пов'язану із проведенням досудового розслідування вказаних кримінальних правопорушень. Окрім цього, такий підхід надає можливість створити додаткові можливості протидії перешкоджанню досудовому розслідуванню шляхом надання неправдивих відомостей чи тиску на свідків/потерпілих з боку сторін та інших учасників кримінального провадження.

Відповідно до Мінімальних стандартних правил Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») (правило 15.1), дитина повинна мати право бути представленою адвокатом, а також мати право на звернення за безоплатною правничою допомогою. Це право гарантуються як дітям, які обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення, так і дітям-жертвам чи свідкам злочину. Зокрема, відповідно до Керівних принципів, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей-жертв та свідків злочинів (ст. 22), діти-жертви і свідки злочинів повинні користуватися правом на ефективну допомогу, зокрема й правничу. Особливо важливим є надання правничої допомоги дитині у ситуаціях конфлікту інтересів між дітьми та їхніми законними представниками (батьками, опікунами), коли останні з якихось причин не діють в інтересах дитини. У таких випадках міжнародні стандарти вимагають призначити дитині спеціального представника, який повинен дбати про її інтереси. Так, згідно з Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ст. 31), кожна держава повинна передбачити можливість для судових органів призначати спеціального представника для жертви тоді, коли, згідно з національним законодавством, вона може мати статус сторони в кримінальному провадженні, й тоді, коли особам, які несуть батьківську відповідальність, заборонено представляти дитину в такому провадженні через конфлікт інтересів між ними та жертвою. Важливо, щоб у ситуаціях конфлікту інтересів, призначені представники не фінансувалися прямо або опосередковано батьками дитини, адже у зворотному випадку їх незалежність було б складно гарантувати. Відповідні рекомендації фінансувати представників за рахунок держави містяться у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» (п. 8) та Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 37-38 розділу IV). Також, відповідно до п. 101

пояснювальної записки до Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей, для того, щоб право на представника не існувало лише на папері, держави мають вжити заходів для полегшення доступу дитини до адвоката, розробивши відповідні механізми. Значущим елементом міжнародних стандартів щодо права дитини на представника є фаховість та досвід роботи адвоката, який залучається до представництва інтересів дитини. Відповідно до Керівних принципів щодо правосуддя, дружнього до дітей (п. 39 розділу IV), адвокати, які представляють інтереси дітей, мають бути навчені та обізнані про права дітей і пов'язані з ними питання, отримувати поточну і поглиблену підготовку та бути у змозі спілкуватися з дітьми відповідно до їхнього рівня розуміння (*Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні*). Отже, виходячи із положень наведених вище міжнародних правових документів, можна підсумувати, що основними пріоритетами відправлення правосуддя щодо неповнолітньої особи є: 1) забезпечення правового захисту неповнолітніх осіб протягом всього терміну кримінального провадження та судового розгляду; 2) забезпечення права на конфіденційність та повагу до приватного життя; 3) забезпечення права на свободу та зменшення кількості випадків застосування до неповнолітніх осіб обмежувальних засобів у виді тримання під вартою.

Що стосується останнього положення, аналіз практики Європейського суду з прав людини надає підставу для констатації, що випадки застосування до неповнолітніх осіб заходів у виді тримання під вартою є достатньо розповсюдженими. Так, відповідно до рішення ЄСПЛ по справі «Ічин та інші проти України» (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04), 31 грудня 2003 року неповнолітні п. Ічин, п. Дмитрієв та ще одна особа пан К. викрали харчові продукти і кухонне приладдя зі шкільної їдальні. 5 січня 2004 року їх було допитано працівниками міліції, яким вони зізналися у вчиненні крадіжки. Деякі з викрадених речей вони повернули. 7 січня 2004 року слідчий порушив кримінальну справу за фактом крадіжки, зазначивши, що у період з 30 грудня 2003 року до 2 січня 2004 року невідома особа проникла до шкільної їдальні та викрала харчові продукти і кухонне приладдя. 13 січня 2004 року слідчий направив до Нахімовського районного суду м. Севастополя погоджені районним прокурором подання про поміщення п. Ічина та п. Дмитрієва у приймальник-розподільник для неповнолітніх відповідно до статті 7-3 Кримінально-процесуального кодексу. Слідчий посилався на те, що п. Ічин і п. Дмитрієв вчинили умисні дії, які можуть бути кваліфіковані як злочин, передбачений частиною третьою статті 185 Кримінального кодексу; що обоє походять із багатодітних родин із низьким доходом, мають зв'язки зі злочинцями, погані характеристики зі школи, схильні до вчинення протиправних діянь і не піддаються впливу батьків. Слідчий зазначив, що викладені вище міркування дають достатні підстави вважати, що існує ризик

повторного вчинення п. Ічиним і п. Дмитрієвим суспільно небезпечних діянь. Того самого дня слідчий викликав заявників як свідків разом з їхніми законними представниками в судове засідання, призначене на 14 січня 2004 року, в зв'язку з учиненням ними суспільно небезпечних діянь, передбачених частиною третьою статті 185 Кримінального кодексу. 14 січня 2004 року Нахімовський суд розглянув згадані подання у присутності заявників і прокурора. Того самого дня суд виніс дві постанови про поміщення п. Ічина та п. Дмитрієва у приймальник-розподільник для неповнолітніх. Суд послався на те, що п. Ічин і п. Дмитрієв обвинувачуються у вчиненні суспільно небезпечних діянь і що 7 січня 2004 року щодо них було порушено кримінальну справу. Врахувавши наведені слідчим у поданні аргументи (див. п. 9 вище), суд дійшов висновку про існування достатніх підстав вважати, що п. Ічин і п. Дмитрієв ухилятимуться від слідства і суду та продовжуватимуть свою злочинну діяльність. Постанова суду була остаточною і не підлягала оскарженню. П. Ічин і п. Дмитрієв перебували у приймальнику-розподільнику для неповнолітніх до 13 лютого 2004 року. 3 березня 2004 року слідчий порушив щодо п. Ічина та п. Дмитрієва кримінальну справу за фактом вчинення крадіжки харчових продуктів і кухонного приладдя зі шкільної їдальні. 3 і 4 березня 2004 року відповідно пані Дмитрієва і пані Ічина надіслали голові Нахімовського суду листи зі скаргами щодо такого, що принижує гідність, поводження з їхніми синами з боку працівників приймальника-розподільника для неповнолітніх. У відповідь листом від 15 березня 2004 року голова суду повідомив, що порушення кримінальної справи щодо працівників цієї установи не належить до його повноважень. 26 квітня 2004 року слідчий виніс постанову про закриття кримінальної справи щодо п. Ічина та п. Дмитрієва з огляду на те, що вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів виховного характеру. 4 лютого 2005 року Нахімовський суд розглянув матеріали щодо застосування до п. Ічина та п. Дмитрієва примусових заходів виховного характеру і вирішив в якості покарання обмежитися щодо обох попередженням. Стосовно того, чи було це рішення оскаржено, інформація відсутня (Рішення ЄСПЛ по справі «Ічин та інші проти України»). Отже, дані, наведені у рішенні ЄСПЛ надають підставу для констатації, що правоохоронними органами під час взаємодії із неповнолітніми кримінальними правопорушниками було допущено порушення ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.

Так, відповідно до вказаного міжнародного правового документу, кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після

засудження її компетентним судом; b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу; e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту "с" пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування (*Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.*). Ці самі положення також частково відтворюються у міжнародних правових документах, якими гарантується дотримання прав, свобод та законних інтересів дітей. Наведене положення Конвенції також взаємопов'язане із порядком гарантування особам права на справедливий і публічний (у випадках, коли це доцільно та не суперечить положенням міжнародного та національного кримінального процесуального законодавства) права на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку.

Так, відповідно до ст. 6 Конвенції, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань

протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього; б) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту; с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя; d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення; е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача (*Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.*). Отже, крізь призму наведеного, можна також підсумувати, що ще одним із напрямів забезпечення захисту прав та свобод неповнолітніх осіб є *визначення порядку та підстав надання перекладача, медичного та психологічного супроводу протягом кримінального провадження та судового розгляду.*

Відповідно до ст. 7 Конвенції, нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями (*Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.*). Під час розгляду вказаної справи судом також зверталась увага на ці положення Конвенції, а також відповідне прецедентне право.

Так, у вказаному вище рішенні, суд зазначив, що порядок поміщення неповнолітнього у приймальник-розподільник передбачений статтею 7-3 Кримінально-процесуального кодексу. Як стверджував Уряд, з тексту цієї статті випливає, що мета такого затримання може відповідати меті, зазначеній у пункті 1 (с) статті 5 Конвенції, а саме: «законний арешт або затримання особи,

здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення». Проте обставини справи, що розглядається, дають підстави сумніватись, що межі та порядок застосування такого заходу є достатньо чітко визначеними, щоб не допускати свавілля. Пан Ічин і пан Дмитрієв вчинили крадіжку і зізналися в цьому через кілька днів під час попередньої перевірки. У зв'язку з цим слідчими було порушено кримінальну справу за фактом вчинення крадіжки невідомими особами, хоча особи злочинців та їхній вік було на той момент вже встановлено. Тим не менш, їх викликали до суду як свідків і рішення про поміщення їх у приймальник-розподільник для неповнолітніх не видається таким, що відповідає будь-якій меті, що визначається пунктом 1(с) статті 5 Конвенції. Уряд послався на те, що затримання заявників було застосовано до них з метою допровадження їх до компетентного органу, але залишається питання, який саме орган мався на увазі. Крім того, під час перебування заявників у приймальнику-розподільнику стосовно них не проводили слідчих дій, і, хоча заявники не підлягали притягненню до кримінальної відповідальності, через двадцять днів після звільнення із зазначеної установи щодо них все-таки порушили кримінальну справу. Отже, Суд вважає, що затримання заявників не підпадає під виключення, передбачені пунктом 1(с) статті 5 Конвенції. Далі Суд має визначити, незважаючи на відсутність такого аргументу від Уряду, чи може затримання заявників підпадати під дію пункту 1(d) статті 5 Конвенції з огляду на те, що вони були неповнолітніми і в приймальник-розподільник для неповнолітніх їх могли помістити на підставі вимог національного законодавства з метою ізоляції їх від суспільства або подальшого переведення до спеціальних навчально-виховних закладів (*Рішення ЄСПЛ по справі «Ічин та інші проти України»*). Необхідно також зауважити, що по цій заяві це було єдиний пункт з приводу якого судом було прийнято позитивне рішення. Водночас, доцільно також зауважити, що підхід національних суддів до визначення меж кримінальної відповідальності та покарання за кримінальні правопорушення неповнолітніх осіб значно порушив низку стандартів, рекомендацій та принципів міжнародних нормативно-правових документів.

У рішенні зазначено, що крім того, положення, які регулюють діяльність приймальників-розподільників для неповнолітніх, передбачають проведення з ними виховної роботи. Тому Суд має розглянути, чи було затримання здійснено «з метою застосування наглядових заходів виховного нагляду (див. рішення у справі «Буамар проти Бельгії» (*Bouamar v. Belgium*) від 29 лютого 1988 року, п. 50, серія А, № 129). Суд повторює, що в контексті затримання неповнолітніх розуміння «наглядових заходів виховного характеру» не повинно зводитися

лише до шкільного навчання, воно має охоплювати багато аспектів здійснення представниками держави батьківських прав заради благополуччя і для захисту інтересів відповідної особи (див., *mutatis mutandis*, рішення у справі «D.G. проти Ірландії» (D.G. v. Ireland), № 39474/98, п. 80, ECHR 2002-III). Однак Суд не вважає, і це не оспорюється Урядом, що поміщення до приймальників-розподільників для неповнолітніх само по собі є «здійсненням наглядових заходів виховного характеру». Як видно з положень національного законодавства, така установа призначена для тимчасової ізоляції різних категорій неповнолітніх, включно з тими, хто вчинив злочин. У положеннях про приймальники розподільники для неповнолітніх не зазначено з достатньою чіткістю, які саме виховні заходи проводяться в такій установі, а передбачена профілактична і виховна робота зводиться лише до слідчих заходів зі збирання інформації про можливу причетність неповнолітніх до злочинної діяльності. У цій справі Уряд не стверджував, що поміщення у приймальник-розподільник для неповнолітніх було здійснене для застосування «наглядових заходів виховного характеру». У матеріалах справи ніщо не свідчить про те, що застосування такого заходу до заявників було здійснене з будь-якою такою метою або що під час перебування в цій установі заявники брали участь у тих чи інших виховних заходах. Отже, Суд вважає, що затримання заявників не підпадає під виняток, передбачений пунктом 1(d) статті 5 Конвенції. Також немає підстав вважати, що на цю справу поширюються будь-які інші винятки, передбачені статтею 5 Конвенції. Наведених вище міркувань достатньо, аби Суд дійшов висновку про те, що затримання п. Ічина та п. Дмитрієва було свавільним, а отже, мало місце порушення пункту 1 статті 5 Конвенції (*Рішення ЄСПЛ по справі «Ічин та інші проти України»*). Отже, можна відмітити, що положення надзаконного права мають значення як для створення відповідних рекомендацій з питань відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб, так і під час розгляду Європейським судом із прав людини заяв щодо порушення національними органами прав та свобод громадян. Необхідно також зауважити, що в ст. 368 КПК України законодавцем також звертається увага на те, що рішення та правові позиції Верховного Суду обов'язкові до врахування під час вирішення питань кваліфікації та призначення покарання.

Висновки. Таким чином, до джерел міжнародного ювенального права відносяться: 1) джерела міжнародного права, які мають універсальний характер – документи, в яких викладені основні положення щодо захисту прав і свобод дітей та їх пріоритезації у національних законодавчих та інших нормативно-правових актах; 2) джерела міжнародного права, які передбачають узагальнений підхід до порядку відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб; 3) джерела міжнародного права, які передбачають особливості застосування до неповнолітніх осіб заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних із позбавленням волі; 4) джерела міжнародного права, які передбачають особливості застосування до неповнолітніх осіб заходів

кримінально-правового характеру, пов'язаних із позбавленням волі; 5) джерела міжнародного права, які передбачають особливості запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються неповнолітніми особами.

Проведене дослідження надало можливість підсумувати, що наразі у міжнародних правових документах чітко визначені та закріплені стандарти відправлення правосуддя відносно неповнолітніх осіб, серед яких провідними є: 1) уникнення ув'язнення та застосування до неповнолітніх обмежувальних заходів, пов'язаних із триманням під вартою в усіх можливих випадках; 2) забезпечення правового захисту та супроводу неповнолітніх осіб протягом кримінального провадження та судового розгляду; 3) забезпечення права на конфіденційність та поваги до приватного життя; 4) забезпечення права на представництво та підтримку; 5) забезпечення права на поінформованість.

До змістовних елементів міжнародних та європейських стандартів із особливостей відправлення правосуддя щодо неповнолітніх осіб доцільно віднести: 1) визначення принципів забезпечення найкращих інтересів дитини та їх дотримання під час відправлення правосуддя; 2) дотримання принципів економії репресії та співрозмірності; 3) дотримання принципу прозорості кримінального провадження та судового розгляду; 4) дотримання розумних термінів досудового розслідування та судового розгляду.

References:

- Литвинов О.М., Назимко Є.С., Пономарьова Т.І., (2015) Становлення та розвиток ювенальної пенальної політики Республіки Польща (кримінально-правове дослідження): монографія / за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. К: ВД «Дакор», 2015. 128 с.
- Назимко Є.С., (2018) Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України: монографія. Київ ВД «Дакор». 2018. 336 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
- Римський статут Міжнародного кримінального суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
- Корнієнко М. В., (2023) Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 170 с.
- Вітвіцький С. С., Назимко Є. С., Тіточка Т. І., (2021) Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: міжнародні та європейські правові стандарти : монографія. Київ: ВД «Дакор». 2021. 134 с.
- State of crime and criminal justice worldwide: Re- port of the Secretary-General / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12-19 April 2015), 39 p.
- Accounting for Security and Justice in the Post2015 Development Agenda / UNODC. Vienna, 2013. 149 p.
- Comprehensive and balanced approaches to pre- vent and adequately respond to new and emerging forms of transnational crime: Working paper prepared by the Secretariat / Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12-19 April 2015), 20 p.

National approaches to public participation in strengthening crime prevention and criminal justice: Working paper. Thirteenth United Nations Congress on Crime Prevention and Criminal Justice (Doha, Qatar, 12-19 April 2015), 18 p.;

Корнієнко М.В., (2020) Деякі аспекти використання міжнародного досвіду під час розслідування насильницьких злочинів щодо дітей. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 1(30), 2020. С. 88-92. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(30\).522](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(30).522)

Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект). URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Рішення ЄСПЛ по справі «Ічин та інші проти України» (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_661#Text

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

CHAPTER 12. THE CONTENT AND SYSTEM OF THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION.....	268
CHAPTER 13. PUBLIC (SOCIETY'S AND CIVIL) SECURITY IN UKRAINE: IMPORTANCE TO GUARANTEE SECURITY SYSTEM IN EUROPE.....	296
CHAPTER 14. DIGITAL RIGHTS IN INTERNATIONAL LAW AND CIVIL LAW OF UKRAINE.....	322
CHAPTER 15. INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF MINORS IN CRIMINAL PROCEEDINGS	351
CHAPTER 16. DEVELOPMENT OF ATHLETE MOTIVATION AS A SCIENTIFIC PROBLEM.....	376
CHAPTER 17. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STUDENTS OF VOCATIONAL COLLEGES IN UKRAINE.....	402
CHAPTER 18. SOLID DISPERSIONS IN MEDICINE TECHNOLOGY.....	427
CHAPTER 19. MEDIA EDUCATION AS A FACTOR OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL SECURITY OF THE INDIVIDUAL.....	453
CHAPTER 20. METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE IMPACT OF THREATS ON THE ENVIRONMENTAL SECURITY OF SOCIETY IN THE INTERNATIONAL SECURITY SYSTEM.....	482
CHAPTER 21. ENVIRONMENTAL SECURITY OF NORTH AMERICAN COUNTRIES: METHODS AND INDICATORS OF ASSESSING ECO-THREATS.....	511
CHAPTER 22. EUROPEAN INTEGRATION AS A STAGE OF ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY OF UKRAINE.....	541
CHAPTER 23. ECOLOGIZATION OF TOURISM AND INNOVATION CAPITAL IN THE HOSPITALITY FIELD AS COMPONENTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SECURITY OF SOCIETY IN THE FUTURE.....	576